

חמש תובנות בעקבות הכינוס החמישי של פורום השואה העולמי

מיכל חטואל-רדושיצקי

בשלהי ינואר 2020 התקיים בירושלים המפגש החמישי של פורום השואה העולמי בהשתתפות חסרת תקדים, ביחס למפגשים קודמים של הפורום, של 47 מנהיגי מדינות, לרגל 75 שנה לשחרור אושוויץ-בירקנאו. מבחינת מדינת ישראל – גם בהמשך למפגש זה – נכון יהיה לבחון מספר אפיקי פעולה. אין לצפות שחלק מהמדינות שהפגינו חזית אחידה נגד אנטישמיות יחדלו מלבקר ואף לגנות את מדיניות ישראל בפורומים בינלאומיים אחרים, ולכן מומלץ להתייחס עניינית לטענות קונקרטיות נגד מדינת ישראל ותוך הימנעות ככל הניתן מזיהויים כנגועים באנטישמיות. בנוסף, ישראל צריכה למסד קו ישיר לנציגים ממשלתיים של מדינות אלה כדי לדרוש עשיה קונקרטית ונחרצת נגד אנטישמיות. זאת ועוד, ישראל צריכה למסד דיאלוגים עתיים עם נציגים של קהילות יהודיות בתפוצות כחלק מתהליך ארוך-טווח של חשיבה אסטרטגית על תפקידה הכולל של מדינת ישראל בהתמודדות עם האנטישמיות הגואה. נושא שנכון שיידון בדיאלוגים אלה הינו פיתוח מענה לאתגרי נזילות זיכרון השואה. כן ראוי שהממסד הישראלי ירחיב שיתופי פעולה עם ארגוני חברה אזרחית גם מעבר לתחום זיכרון השואה.

בשלהי ינואר 2020 התקיים בירושלים המפגש החמישי של פורום השואה העולמי בהשתתפות חסרת תקדים, ביחס למפגשים קודמים של הפורום, של 47 מנהיגי מדינות, לרגל 75 שנה לשחרור אושוויץ-בירקנאו. המפגש התקיים תחת הכותרת "זוכרים את השואה, נאבקים באנטישמיות". פורום השואה העולמי נוסד ב-2005, לקראת ציון 60 שנה לשחרור אושוויץ-בירקנאו, ומאותה העת התכנס כדי לציין אבני דרך משמעותיות בזיכרון השואה: הפורום השני (ב-2006) ציין 65 שנה לטבח באבי יאר בקייב (שם רצחו הנאצים 33,000 יהודים במשך יומיים בלבד), והפורום השלישי (ב-2010) והרביעי (ב-2015) התכנסו לציין 65 שנה ו-70 שנה לשחרור אושוויץ-בירקנאו. למרות שנוכחות המנהיגים שהגיעו לירושלים לכינוס החמישי של הפורום עולה על מספר המנהיגים בהתכנסויות קודמות, גם מפגשי הפורום על אדמת פולין (פעמיים), צ'כיה ואוקראינה, התברכו בנוכחות מרשימה של שועי עולם (כולל נשיא רוסיה ולדימיר פוטין ונשיא צרפת ז'אק שיראק).

הכוח המניע מאחורי הפורום הוא ד"ר משה קנטור, איש עסקים יהודי, מייסד קרן פורום השואה העולמי (World Holocaust Forum Foundation) והנשיא הנבחר ברצף מ-2007 של הקונגרס היהודי האירופאי (European Jewish Congress) – גוף מארגן, מאגד ומקשר בין קהילות יהודי אירופה. זאת, בנוסף לתפקידיו הייצוגיים הנוספים במועצות של יד ושם והקונגרס היהודי העולמי.

בחינת האירוע יוצא הדופן שנערך בירושלים ושלרגע מיקם את ישראל ואת העם היהודי במרכז סדר היום הבינלאומי, מניבה חמש תובנות מרכזיות:

1. ישראל אינה מבודדת בזירה הבינלאומית

על רקע הסכסוך הישראלי-פלסטיני פועלת תנועת ה-BDS ללא לאות להנהיג חרם צרכנים, חרם אקדמי, משיכת השקעות וכן סנקציות נגד ישראל, במטרה לבדדה בזירה הבינלאומית. מעת לעת, ישראלים חשים בהצלחות הקמפיין השלילי נגד המדינה. בזירת התרבות והספורט, הישגי התנועה זוכים לתהודה וסיקור תקשורתי, בעוד שבזירות אחרות (האקדמית, למשל) הישגי התנועה אינם ניתנים למדידה וכימות בשל חוסר שקיפות וריבוי משתנים מתערבים. כינוסו של פורום השואה בירושלים והגעתם של מנהיגי מדינות רבים אליו מוכיחים בבירור כי ישראל אינה נתונה בבידוד מדיני.

ועם זאת, אין לפרש את נוכחותם ותמיכתם של משתתפי הפורום בכל הקשור להתמודדות עם אנטישמיות על גילוייה השונים כתמיכה בלתי מסויגת בישראל ובפרט אשר למדיניותה בנושא הסכסוך הישראלי-פלסטיני. לפיכך, נוכחותן של מדינות בפורום השואה לא צפוי להשפיע על האופן בו הן עתידות לבקר ואף להצביע נגד ישראל בגופים שונים באו"ם או בארגונים בינלאומיים אחרים. דווקא בהקשר זה, לנוכחות המנהיגים בפורום השואה תרומה משמעותית להפרדה הכה מתבקשת בין אנטישמיות לבין ביקורת לגיטימית על התנהלותה של ישראל.

2. פער בין הממסד לבין הרחוב

הכינוס החמישי של פורום השואה העולמי נערך על רקע עלייה משמעותית באירועים אנטישמיים ברחבי העולם. פער זה, בין הממסד המסוגל בנקל להתאחד בסיסמה "לא עוד" לבין הרחוב המפולג והמאופיין בקיצוניות גוברת, מצא ביטוי גם בדבריהם של חלק מהנואמים. הבולט שבהם היה נשיא גרמניה, פרנק-ואלטר שטיינמאייר, שציין באומץ: "הלוואי שהייתי יכול לומר שהגרמנים למדו מההיסטוריה אחת ולתמיד, אבל אינני יכול לומר זאת... כשילדים יהודים נתקלים ביריקות בחצר בית הספר, ...כשאנטישמיות מובהקת נעטפת בכסות של ביקורת על מדיניות ישראל, ...וכשרק דלת עץ דקה מנעה מטרוריסטים ימניים לגרום למרחץ דמים בבית כנסת בעיר האלה ביום כיפור".

היכולת של מנהיגי העולם בשנת 2020 לאמץ חזית מאוחדת נגד אנטישמיות מעלה שאלות לגבי הסבירות להמשכיות מצב זה על רקע סקרים, שמראים שהרוב המוחלט מיהודי אירופה חשים עלייה באנטישמיות במדינתם, ורבע מצעירי צרפת (millennials) מעולם לא שמעו על השואה. מצב זה אינו ייחודי לאירופה: סקרים עדכניים מראים שבארצות הברית שני שליש מהמילניאלס אינו יודע מה זה אושוויץ, 22 אחוזים מבני דור זה לא שמעו על שואת יהודי אירופה וניכרת עלייה מובהקת בביטויים ובתקיפות אנטישמיות.

3. מקומם של שחקנים לא-מדינתיים בזירה הבינלאומית

כאמור, פורום השואה העולמי הינו פרי יוזמתו של אדם פרטי, הנמנה עם ההנהגה של מספר ארגונים אזרחיים. עם זאת, כינוס הפורום החמישי בירושלים הצליח להגיע לממדיו המרשימים עקב שיתוף הפעולה בינו לצד יד ושם, לבין הממסד הישראלי. אילולא שיתוף הפעולה בין פורום השואה העולמי ויד ושם לבין הנשיא ראובן ריבלין, ספק אם התוצאה הייתה מרשימה כל כך.

שיתוף פעולה זה מעיד על הכוח והמגבלות של שחקני חברה אזרחית בזירה המדינית הבינלאומית. מצד אחד, קיום הכינוס מבהיר היטב את כוחם של אלה, שביכולתם להניע מהלכים שישומם

משפיע לא רק על סדר יומם של מנהיגי מדינות שנכחו, אלא על סדר היום התקשורתי הגלובאלי, אשר נתן נראות יוצאת דופן למטרה שלשמה הכינוס נערך. מצד שני, הצורך בשיתוף פעולה עם שחקן ממסדי-מדינתי ממחיש את מגבלותיה של חברה אזרחית ואת החשיבות והעליונות של שחקנים מדינתיים בזירה הבינלאומית.

4. נזילות הזיכרון

מבין המנהיגים הרבים שהשתתפו בפורום השואה העולמי בירושלים בלט בהיעדרו נשיא פולין, אנדז'יי דודה, שנמנע מלהגיע על רקע החלטתה של מדינת ישראל לא לאפשר לו לשאת דברים בכנס. זאת בנוסף להחלטת הממסד המדיני לאפשר לנשיא רוסיה לשאת דברים כשברקע מלחמת הנרטיבים בין רוסיה לבין פולין, על תפקידן ההיסטורי של כל אחת מהמדינות הללו בתקופת מלחמת העולם השנייה ובתוך כך בהקשר לשואת העם היהודי. נשיא פולין, שכבר החל בצעדים משפטיים קונקרטיים שתכליתם לצמצם את תפיסת השתתפותה הפעילה של פולין ושל העם הפולני במכונת ההשמדה הנאצית, טען שמארגני הפורום הציגו "תמונה מעוותת של ההיסטוריה". מנגד, נשיא רוסיה (שדווח כי הוא נמצא בקשרי ידידות עם ד"ר קנטור) ניצל את הפורום על מנת להדגיש שברית המועצות היא זו שהביאה לשחרור אירופה מהנאצים, תוך התרסה כלפי הנשיא הפולני הנעדר, בהדגישו ש"במפעלי המוות ובמחנות הריכוז שירתו לא רק הנאצים אלא עוזריהם ממדינות אחרות ברחבי אירופה". שלא במפתיע, פוטר נמנע מלציין שלהפרת הסכם רִיבְּנֶסְטְרֹף-מֹלֹטֹב בין ברית המועצות לגרמניה הנאצית על ידי הנאצים, נודע תפקיד מכריע בהנעת פעילותה של ברית המועצות.

מלחמת נרטיבים זו קיבלה "טוויסט" מעניין, כשבועיים לאחר קיום הפורום, כאשר בתחילת פברואר התפרסמה התנצלות של יד ושם על כך שהטקס כלל טעויות היסטוריות. השונות בין הנרטיבים ההיסטוריים יחד עם התנצלות יד ושם, הגם שלקחת האחריות על ידי מוסד זה ראויה להערכה, מעלה שאלות לגבי אינטרסים פוליטיים במפגש הפורום ולגבי נזילות זיכרון השואה – עכשיו ובעתיד.

5. כינוס הפורום בראי היחסים הבינלאומיים: ריאלפוליטיק וקונסטרוקטיביזם

למרות שבחקר יחסים בינלאומיים גישת הריאלפוליטיק, לפיה מדינות מונעות מאינטרסים ולא מאידיאולוגיה, נתפסת לעיתים כמנוגדת לגישה הקונסטרוקטיביסטית, המדגישה את מקומן של תפיסות חברתיות בבסיס פועלן של מדינות – כינוס פורום השואה בירושלים מבטא את כוחן של שתי הגישות כאחת. עצם הפער בין היקף תופעת האנטישמיות בחלק מהמדינות שהשתתפו בפורום – בין אם ברטוריקה של נבחרי ציבור או בפעילות רפה של מוסדותיהן נגד גילויי אנטישמיות – לבין ההתייחסות והמסרים הנחרצים של מנהיגיהן נגד התופעה, העיד על השפעתם של שיקולי ריאלפוליטיק, המנחים כיום מדינות להשתייך ל"מועדון החברים הנכון" של מוקיעי תופעת האנטישמיות. גם דבקות ישראל בסירוב לאפשר לנשיא פולין לשאת דברים, על אף שמחנה אושוויץ-בירקנאו ממוקם על אדמת פולין, הציגה שיקולי ריאלפוליטיק - "העדפת" רוסיה כמעצמה עם חשיבות אסטרטגית רבה יותר לירושלים בעת הנוכחית. בה בעת, ההשקעה הכרוכה בהגעתן של המדינות, שנציגיהן התייצבו בירושלים, העידה על הכוח של תגמול חברתי-ערכי בהנעת מדינות לפעולה.

מבחינת מדינת ישראל, נכון יהיה לבחון מספר אפיקי פעולה. מאחר ואין לצפות שחלק מהמדינות שהפגינו חזית אחידה נגד אנטישמיות יחדלו מלבקר ואף לגנות את מדיניות ישראל בפורומים בינלאומיים אחרים, מומלץ להתייחס עניינית לטענות קונקרטיות נגד ישראל בזירה הבינלאומית ותוך הימנעות ככל הניתן מהתייחסות לטיעונים אלה כנגועים באנטישמיות. בנוסף ובהמשך להצהרות ולהתייצבות המנהיגים בירושלים, ישראל צריכה למסד קו ישיר לנציגים ממשלתיים של מדינות אלה כדי לדרוש עשייה קונקרטית ונחרצת נגד אנטישמיות, בגיבוי נתונים עדכניים על אודות גילויי התופעה. במקביל ועל רקע האנטישמיות הגואה, ישראל צריכה למסד דיאלוגים עתיים עם נציגים של קהילות יהודיות בתפוצות כחלק מתהליך ארוך-טווח של חשיבה אסטרטגית על תפקידה הכולל של מדינת ישראל בהתמודדות עם התופעה. נושא שנכון שיידון בדיאלוגים אלה הינו פיתוח מענה לאתגרי נזילות זיכרון השואה. ולבסוף, כדאי לממסד הישראלי להרחיב שיתופי פעולה עם ארגוני חברה אזרחית מעבר לתחום זיכרון השואה. זירה בולטת בה שיתוף פעולה מסוג זה יכול להניב פירות ממשיים הינו הקיפאון המדיני עם הפלסטינים.